

NOPRATINĀŠANAS PROCESA VADLĪNIJAS

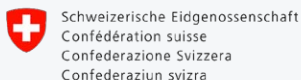

Šis materiāls ir veidots ar Latvijas un Šveices sadarbības
programmas finansiālu atbalstu.
Par materiāla saturu atbild nodibinājums „Centrs Dardedze”

Materiālu izstrādāja: Nodibinājums „Centrs Dardedze”
Teksta redaktors: Imants Zariņš
Grafiskais dizains un noformējums: Laura Ozoliņa
Tipogrāfija: SIA „Adverts”

OAK
FOUNDATION

Finansē Šveices Konfederācija un Latvijas Republika no Latvijas un Šveices
sadarbības programmas līdzekļiem paplašinātajai Eiropas Savienībai
www.swiss-contribution.lv

Šis materiāls ir veidots ar Latvijas un Šveices sadarbības programmas
finansiālu atbalstu Latvijas un Šveices sadarbības programmas
apakšprojekta „Bērnš kā cietušais vai liecinieks kriminālprocesā”
(līguma Nr. 2010.CH04/mic-135/03) ietvaros. Par materiāla saturu
atbild nodibinājums „Centrs Dardedze”.

Izdevums līdzfinansēts „OAK fonda” projekta „Making a difference:
Joint community response to child abuse in Zemgale district, Riga,
Latvia” ietvaros.

SATURS

levads	4
Nopratināšanas posmi	5
1. Plānošana	5
Kontakta un sadarbības izveidošana ar nevardarbīgo vecāku	5
Sagatavošanās nopratināšanai	6
2. Ievaddaļa	8
3. Informācijas iegūšana	9
Brīvais stāstījums	10
Vispārīgie jautājumi	12
Slēgtie jeb tiešie jautājumi	12
Jautājumi ar vairākiem atbilžu variantiem	12
„Jā–nē” jautājumi	12
Uzvedinošie jautājumi	13
Nopratināšanai nepieciešamie palīgīdzekļi	13
4. Noslēgums	15

IEVADS

Nodibinājums „Centrs Dardedze” ar Latvijas un Šveices sadarbības programmas finansiālu atbalstu apakšprojektā „Bērns kā cietušais vai liecinieks kriminālprocesā” (līguma Nr. 2010.CH04/mic-135/03) ir izstrādājis nopratināšanas procesa vadlīnijas.

Nopratināšanas procesa vadlīniju izstrāde un aprobācija veikta Centram „Dardedze” sadarbojoties ar partneriem: Talsu novada krīžu centru, Krīzes centru ģimenēm ar bērniem “Paspārne”, Nodibinājumu “Centrs Valdardze”, Nodibinājumu „Latgales reģionālais atbalsta centrs „Rasas pērles””, izmantojot Polijas, Vācijas, Lielbritānijas labās prakses piemērus.

Vadlīnijas ir dokuments, kurā sniegti ieteikumi par to, kā jānorit kriminālprocesā iesaistīta bērna nopratināšanai, tās sagatavošanai un norisei, lai tā būtu maksimāli saudzējoša bērnam, nodrošinātu kvalitatīvu bērna liecību, kuru bez atkārtotas bērna iesaistīšanas varētu izmantot izmeklēšanā un tiesas procesā.

Nopratināšanas procesa vadlīnijas paredzētas kā ieteikumi policistiem, psihologiem, sociālajiem darbiniekiem un citiem kriminālprocesā, kurā bērns ir cietušais vai liecinieks, iesaistītajiem speciālistiem.

Tikai kopīgiem spēkiem sadarbojoties, mācoties un praktizējot mēs varam padarīt nopratināšanas procesu pēc iespējas draudzīgāku bērnam!

NOPRATINĀŠANAS POSMI

Vardarbībā cietušu bērnu nopratināšanā var izdalīt četrus posmus:

1. plānošana,
2. ievaddaļa,
3. informācijas iegūšana,
4. noslēgums.

Tipiski nopratināšanas ilgums nepārsniedz vienu stundu.

1. Plānošana

Sagatavošanās bērna nopratināšanai un tās plānošana ir tikpat būtiska kā tās veikšana. Nopratināšana, kas veikta, pienācīgi neņemot vērā bērna vajadzības un bez rūpīgas plānošanas, var ievērojami samazināt bērna sniegtās liecības kvalitāti. Tomēr nopratināšanu ir ieteicams veikt pēc iespējas ātrākā laikā pēc vardarbības fakta atklāšanas, tādēļ var nebūt pietiekami daudz laika, lai sagatavotos.

Plānošanas posmā var izdalīt divas daļas:

- kontakta un sadarbības izveidošana ar bērna vecākiem (ja pret bērnu vardarbību veicis viens no vecākiem, tad ar nevardarbīgo vecāku);
- sagatavošanās nopratināšanai.

Kontakta un sadarbības izveidošana ar nevardarbīgo vecāku

Vecākam nepieciešams izstāstīt:

- kas ir noticis un uz klausīt viņa viedokli;
- paust izpratni par viņa jūtām un domām;

- pateikt, ka no viņa tiek sagaidīts atbalsts un iedrošinājums bērnam;
- izstāstīt, kā notiks nopratināšana.

Kriminālprocesa norises laikā atbalsts ir nepieciešams ne tikai bērnam, bet arī vecākiem.

Sagatavošanās nopratināšanai

Sagatavošanās nopratināšanai nozīmē apzināt tos galvenos jautājumus, uz kuriem būs nepieciešams saņemt atbildes. Tāpat ir jāpārdomā veidi, kā to iespējams paveikt, pielāgojoties bērna attīstības līmenim, vajadzībām un interesēm. Lai to izdarītu, ir nepieciešams analizēt pieejamo informāciju par notikušo un bērnu raksturojošām īpatnībām.

Pirms nopratināšanas ir svarīgi ievākt informāciju, kas ir svarīga izmeklēšanai par noziedzīgo nodarījumu, lai nodrošinātu, ka tiek aptverti visi nepieciešamie jautājumi. Pamatjautājumi, uz kuriem parasti nepieciešams iegūt atbildes nopratināšanas laikā:

- Kas notika?- notikušā apraksts.
- Kas to izdarīja? – vainīgās personas identitāte un apraksts.
- Kad tas notika? – precīzs datums un laiks.
- Kur tas notika? – precīzs vietas apraksts, adrese.
- Kurš vēl to zina? – tiešie liecinieki, kas kaut ko redzēja vai varēja redzēt, un netiešie liecinieki - personas, kas tika informētas par notikušo, kā arī personas, kas kaut ko zina par lietai būtiskiem apstākļiem.
- Kā bērns jutās un ko domāja notikuma laikā?- bērna uzvedības motivācijas izpratnei un emocionālā stāvokļa noskaidrošanai.

Tāpat ir jāanalizē informācija par bērnu, ko parasti iegūst vai nu no nevardarbīgā vecāka (ja viens no vecākiem ir apsūdzētais), vai no speciālista, kas ikdienā strādā ar bērnu. Būtiskākā informācija, kuru svarīgi noskaidrot pirms nopratināšanas:

- Kāds ir bērna vārds (kā bērns tiek saukts ģimenē)?
- Kāds ir bērna vecums?
- Kāds ir bērna dzimums?
- Kas ir bērna aprūpētāji (vecāki, audžuvecāki, dzīvo institūcijā u.c.)?
- Kādai kultūrvidei bērns pieder (rase, etniskā piederība, kultūra, reliģija)?
- Kāda ir bērna dzimtā valoda (vai būs nepieciešams tulks)?
- Vai bērnam ir kādi nopietni psiholoģiski, psihiski vai fiziski traucējumi, kas prasa īpašus apstākļus?
- Vai iepriekš ir veiktas darbības attiecībā uz bērnu kā cietušo vai liecinieku (nesaskaņota bērna terapijas uzsākšana var ietekmēt liecības saturu, tāpēc nopratināšanai būtu jānotiek, ja vien tas ir iespējams, pirms terapijas)?
- Citi būtiski notikumi bērna dzīvē.

Nepilngadīgā kā cietušā vai liecinieka nopratināšanā parasti piedalās:

- bērns (cietušais vai liecinieks);
- nopratināšanas veicējs – procesa virzītājs;
- psihologs vai pedagogs;
- bērna likumiskais pārstāvis.

Ja nopratināšana tiek veikta, izmantojot tehniskos līdzekļus, tad vecāki tiek aicināti nopratināšanu vērot blakus telpā, kur viņiem ir iespēja gan dzirdēt, gan redzēt notiekošo. Šādā veidā tiek samazināta vecāku iespējamā ietekme uz bērna sniegtajām liecībām.

2. Ievaddaļa

Ievaddaļā nopratināšanas veicējs iepazīstas ar bērnu, iepazīstina ar sevi un atbilstoši bērna vecumam pastāsta par savu lomu, profesiju, kā arī izstāsta par pratināšanas pamatnoteikumiem.

Kontakts sāk veidoties, tiklīdz nopratināšanas veicējs ir saticies ar bērnu. Tādēļ ir svarīgi pievērst uzmanību savam balsis tonim, intonācijām, ķermeņa valodai un saturiskajam vēstījumam. Balss tonim jābūt maigam, intonācijai draudzīgai, taču ne samākslotai vai bērnišķīgai. Ja bērnam ir grūti iesaistīties sarunā, sākumā var apspriest neitrālas tēmas (piemēram, par brīvā laika aktivitātēm, rotaļlietām u.tml.). Nopratināšanas veicējs ir atbildīgs par to, lai bērns nopratināšanā piedalītos pēc iespējas labprātīgi. Iepazīstoties ar bērnu, ir svarīgi novērtēt gan tā attīstības līmeni, gan iespējamo saziņas veidu, gan bērna emocionālo stāvokli, kā arī bērna spējas.

Ievaddaļā nopratināšanas veicēja pienākums ir izskaidrot bērnam:

- kāds ir nopratināšanas mērķis (Iiecības nozīmīgums);
- kādēļ tiek izmantoti tehniskie palīg līdzekļi (ir svarīgi bērnam parādīt, kāda izskatās tehnika, kur atrodas kamera, kāpēc tā ir nepieciešama);
- kādas ir nopratināšanas dalībnieku lomas;
- kāda ir nopratināšanas vieta (bērnam ir svarīgi parādīt, kur atradīsies viņš un kur atradīsies pārējie dalībnieki, piemēram, kur sēdēs mamma);
- aptuveni cik ilgi nopratināšana varētu ilgt;
- kāda ir nopratināšanas gaita.

Ievaddaļā bērns tiek sagatavots nopratināšanai, tāpēc ir svarīgi viņam izskaidrot nopratināšanas pamatnoteikumus un vienoties par tiem. Tam ir izšķiroša nozīme, lai nopratināšana ritētu veiksmīgi. Ir svarīgi, lai par pienākumiem un bērna tiesībām viņam stāstītu atbilstoši tā vecumam un attīstības līmenim.

Sarunas laikā bērnam tiek atgādināts:

- par nepieciešamību izstāstīt visu, ko atceras, pat vissīkākās detaļas;
- noskaidrota jēdzienu "meli" un „patiesība" izpratne, un notiek vienošanās, ka bērns stāstīs tikai patiesību;
- bērnu brīdina, ka var tikt uzdoti jautājumi;
- bērnu iedrošina pateikt „es nesaprotu", ja viņš nesaprot jautājumu;
- bērnu iedrošina teikt „es nezinu", ja viņš nezina atbildi;
- bērnu iedrošina pateikt „es neatceros", ja viņš precīzi neatceras kādas konkrētas detaļas;
- bērnu iedrošina teikt „man vajag pārtraukumu", ja viņš vēlas padzerties vai aiziet uz tualeti.

3. Informācijas iegūšana

Informācijas iegūšana ir tā noprotināšanas daļa, kurā bērns detalizēti atklāj, kas ar viņu noticis. Lai no bērna iegūtu informāciju, tiek izmantotas dažādas tehnikas, no kurām galvenās ir:

- brīvais stāstījums,
- jautājumu uzdošana,
- starpnieku izmantošana (anatomiskās lelles, ķermeņa shēmas u.c. pēc nepieciešamības).

Noprotinot bērnu, ir svarīgi lietot vienkāršu valodu.

To var panākt, ja:

- neizmanto garus un sarežģītus teikumus;
- neizmanto trīs vai četru zilbju vārdus, salikteņus (piemēram, priekšpusdiena);
- neizmanto dubultos noliegumus (piemēram, vai viņš nav nedarījis);

- neizmanto sarežģītus, hierarhiskus vārdus (piemēram, ierocis);
- neizmanto reti lietojamus vārdus (piemēram, streiks, sāncensis);
- neizmanto vietniekvārdu bīvējumus (piemēram, viņam, viņai, viņi, viņš, viņa);
- neizmanto ciešamo kārtu (piemēram, vai Juris Mariju tika sitis?);
- neizmanto neskaidras norādes (piemēram, šīs lietas, tas cilvēks);
- neizmanto vārdus, kuru nozīme mainās atkarībā no laika un vietas (piemēram, šeit, tur, vakar, rīt);
- neizmanto vārdus, kas ietver attieksmi (piemēram, vairāk, mazāk);
- neizdara kopsavilkumu, pirms iegūta visa informācija.

Brīvais stāstījums

Bērna brīvais stāstījums (nopratināšanas veicējs bērnam nepalīdz veidot stāstījumu) ir liecības ticamākā daļa. Svarīgi ir bērnu nepārtraukt, ja tas brīvi stāsta par noziedzīgo nodarījumu. Aicinājumu bērnam uzsākt brīvo stāstījumu parasti iesāk ar vārdiem: „*Pastāsti man, lūdzu, kas ar tevi notika!*”

Ja bērns uzreiz nav gatavs sākt stāstīt, tad izvēlas nedaudz parunāt par neitrālām tēmām (piemēram, ko bērnam patīk darīt brīvajā laikā).

Svarīgākā tehnika, ko nopratināšanas veicējs izmanto brīvā stāstījuma laikā, ir aktīvā klausīšanās. Tas nozīmē, ka klausoties tiek izteiktas īsas verbālas piezīmes (piemēram, *es saprotu* u.tml.), izdarītas neverbālas reakcijas, kas pauž atbalstu (piemēram, acu kontakts, galvas pamāšana, atbilstoša sejas izteiksme u.tml.), kā arī izteikti verbāli aicinājumi turpināt stāstījumu (piemēram, *un tad..., kas notika tālāk? Kas notika pēc tam?* u.tml.).

Jautājumu uzdošana

Jautājumu uzdošana ir vēl viena nopratināšanas tehnika, kuru izmanto, lai noskaidrotu stāstījuma detaļas un precizētu informāciju. Nevajadzētu uzdot jautājumus, uz kuriem bērns nav spējīgs atbildēt. Jautājumus nepieciešams noformulēt īsi un skaidri, uzdot lēnām. Vienlaikus var uzdot tikai vienu jautājumu, pēc iespējas vairāk izmantojot bērna lietotos apzīmējumus. Ja bērna atbilde nav saprasta, tad jāvaino sevi un jācenšas to noskaidrot (piemēram, „*Es īsti labi nesadzirdēju to pēdējo vārdu, atkārto, lūdzu, to vēlreiz!*”).

Jautājumus iedala:

- atvērtajos (jautājumi, kas sākas ar - kas? kā? ko?);
- slēgtajos jeb tiešajos (jautājumi, kas sākas ar - vai? kur? kurš? kad?).

Nopratināšanas veicējam būtu jāizmanto tik daudz atvērto jautājumu, cik iespējams. Tas nozīmē, ka jācenšas izmantot vispārīgos vai tiešos (atvērtos) jautājumus. Savukārt jautājumus ar vairākiem atbilžu variantiem vai „jā-nē” jautājumus vajadzētu lietot vienīgi tad, ja iepriekšējie jautājumi nav devuši nekādu informāciju. Ja izdodas iegūt informāciju, uzdodot jautājumus ar vairākiem atbilžu variantiem, tad nopratināšanas veicējam vajadzētu atgriezties pie atvērtākiem jautājumiem.

Visus jautājumus, pamatojoties uz iegūtās informācijas kvalitāti, iedala piecās grupās:

- vispārīgie jautājumi,
- tiešie jautājumi,
- jautājumi ar vairākiem atbilžu variantiem,
- „jā-nē” jautājumi,
- uzvedinošie jautājumi.

Vispārīgie jautājumi

Šādi jautājumi bieži tiek veidoti kā atvērtie jautājumi, lai veiktu situācijas, kas nav īsti skaidra, novērtēšanu. Piemēram, „*Pastāsti, kāds notikums tevi pamudināja atnākt!*” Šis jautājums dod iespēju uzzināt, kas ar bērnu ir noticis. Šie jautājumi arī noder, lai noskaidrotu, vai bērnam ir zināms sarunas mērķis, piemēram, „*Vai kāds tev pateica, kāpēc tu šodien esi šeit?*”

Slēgtie jeb tiešie jautājumi

Šo jautājumu uzdošanas mērķis ir iegūt precīzu informāciju bez uzvedināšanas (piemēram, *Kur tas notika? Cik tad bija pulkstenis?*).

Jautājumi ar vairākiem atbilžu variantiem

Ja informācija netiek sniegta, uzdodot tiešos jautājumus, nopratināšanas veicējs var izmantot jautājumus ar vairākiem atbilžu variantiem (piemēram, *Vai tas bija viens no taviem draugiem vai kāds cits?*). Taču šajā gadījumā iegūtā informācija ir zemākas kvalitātes, jo vēlāmā atbilde ir jau pateikta bērnam priekšā.

„Jā-nē” jautājumi

„Jā-nē” jautājumi parasti sākas ar „vai” (piemēram, *Vai tas bija tavs patēvs, kas lika tavam „dibenam” asiņot?*). Kaut arī pētījumi liecina, ka pat mazi bērni sniedz gluži precīzu informāciju, atbildot uz „jā-nē” jautājumiem, tos parasti izmanto nopratināšanā tikai tad, ja atvērtie jautājumi nav produktīvi, bet nopratināšanas veicējam joprojām ir aizdomas, ka bērns varētu būt cietis vardarbībā.

Iebildumi pret „jā-nē” jautājumu izmantošanu ir saistīti ar faktu, ka tie var veicināt vēlāmas atbildes, it īpaši maziem bērniem.

Uzvedinošie jautājumi

Uzvedinošie jautājumi ir tādi jautājumi, kuros ir ietverta vēlamā atbilde (piemēram, *Vai nav tā, ka tava vecmāmiņa teica, lai tu saki, ka tavs patēvs ielika savu „krāniņu” tavā māsā?*). Tie nav piemēroti, nopratinot bērnus izmeklēšanas laikā. Uzvedinošie jautājumi parasti nav nepieciešami, un tie var tikt uztverti kā spiediena izdarīšana, jo tie ietver nopratināšanas veicēja viedokli par notikumiem. Nopratināšana, izmantojot uzvedinošos jautājumus, var ietekmēt bērnu interpretāciju par notikumiem un, iespējams, veicināt nopratināšanas rezultātu ticamības apšaubīšanu.

Nopratināšanai nepieciešamie palīgīdzekļi

Palīgīdzekļi tiek izmantoti nopratināšanas procesā un palīdz atklāt notikušā saturu. Taču nopratināšanas veicējiem ir jāapzinās ne tikai to izmantošanas priekšrocības, bet arī iespējamās problēmas, ar kurām, tos lietojot, var saskarties.

Tos izmanto tikai tajos gadījumos, kad citādi nav iespējams piekļūt informācijai, ko zina bērns. Tipiskākie palīgmateriāli ir anatomiskās lelles un ķermeņa shēmas. Vienlaikus vajadzētu izmantot tikai vienu palīgmateriālu. Tie var būt ļoti noderīgi, lai saprastu bērnu un viņa lietotos dažādu ķermeņa daļu apzīmējumus. Nopratināšanas telpā anatomiskās lelles, kā arī jebkādas citas rotaļlietas ir paslēptas un tiek izņemtas tikai tad, kad tās nepieciešamas.

Priekšrocība, izmantojot palīgmateriālus, ir iespēja uzdot mazāk jautājumu. Tas nozīmē, ka vairāk informācijas tiek iegūts no bērna bez nopratināšanas veicēja iejaukšanās. Tomēr visbiežāk ir noderīgi uzdot arī dažus tiešos un papildu jautājumus, lai noskaidrotu notikuma detaļas.

Ja palīg līdzekļi tiek izmantoti, tie var:

- veicināt bērna atklāšanos. Ja bērns nevēlas stāstīt par notikušo, var pajautāt bērnam, vai viņš varētu to parādīt ar lellēm vai ķermeņa shēmām;
- palīdzēt izskaidrot bērna teikto, tādu kā „*viņš mani sāpināja*”. Tādā gadījumā var mudināt bērnu ar lellēm parādīt, tieši kā ar viņu notika, vai, izmantojot ķermeņa shēmas, lūgt norādīt, tieši kuras ķermeņa daļas tika aizskartas;
- atraisīt bērna verbālo stāstījumu. Ja bērns vienlaikus stāsta par notikušo un attēlo to pašu ar anatomiskajām lellēm, tad tas paaugstina iegūtās liecības patiesumu.

4. Noslēgums

Noslēgumā notiek informācijas apkopošana, iepazīstināšana ar tālākajām darbībām un atvadīšanās no bērna. Nopratināšanas veicējs apkopo ievāktu informāciju un pajautā bērnam par citiem iespējamiem vardarbības gadījumiem.

Ja nepieciešams bērnam sniegt atbalstu, nomierināt bērnu, var pieaicināt tā vecākus vai citas atbalsta personas.

Pēc tam bērnam un bērna vecākiem saprotamā valodā ir jāsniedz informācija par to, kas notiks tālāk, kādās darbībās viņš tiks vai varētu tikt iesaistīts un kad apmēram tas varētu notikt, kā arī sniegt informāciju par iespējām saņemt sociālpsiholoģisko palīdzību. Ir svarīgi nedot bērnam solījumus, par kuru izpildes iespējām nav pārliecības.

Noslēgumā ar bērnu nepieciešamas pārrunāt neitrālākas tēmas, piemēram, par to, ko viņš darīs vakarā, lai „pārslēgtu” viņu no emocionāli traumatiskiem notikumiem.

Svarīgi ir neaizmirst bērnu uzslavēt par drosmi atklāt notikušo, kā arī pateikties par sadarbību.

